
ЖУПСКИ ЗБОРНИК

НОВА ИСТРАЖИВАЊА

Тематски зборник

САДРЖАЈ

Александра Илић Рајковић ОСНОВНО ШКОЛСТВО У КРУШЕВАЧКОМ ОКРУГУ УОЧИ УВОЂЕЊА ШКОЛСКЕ ОБАВЕЗЕ.....	7
Александар Лукић ИЗБОРНЕ БОРБЕ ЗА КОНСТИТУАНТУ У ОКРУГУ КРУШЕВАЧКОМ 1920. ГОДИНЕ.....	29
Марко Б. Милетић ГЕНЕРАЛИ ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ СХС/ЈУГОСЛАВИЈЕ ИЗ РАСИНСКОГ ОКРУГА.....	45
Аца Терзић ДИРЕКТОРИ КРУШЕВАЧКЕ ГИМНАЗИЈЕ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА 1918–1941.	67
Борис Томанић ЗЛОЧИНИ БУГАРСКОГ ОКУПАТОРА У ЖУПИ АЛЕКСАНДРОВАЧКОЈ И ОКОЛИНИ ТОКОМ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА.....	87
Душан Миљковић ЗЛОЧИН У КРИВОЈ РЕЦИ КОПАОНИЧКОЈ 1942 – Прилог истраживању..	107
Милутин Живковић „НЕМИЛОСРДНИ И БЕСКРУПУЛОЗНИ СС ТИП“. ОБЕРФИРЕР РИХАРД КАСЕРЕР И РАТНИ ЗЛОЧИН У КРИВОЈ РЕЦИ ОКТОБРА 1942. ГОДИНЕ.....	127
Љубинка Шкодрић ОКРУЖНИ ОДБОР ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ И ПРЕСЕЉЕНИКЕ У КРУШЕВАЧКОМ ОКРУГУ 1941–1944.	143
Драгомир Бонцић ДОБРИВОЈЕ ШОШОВИЋ (1894–1957) – Прилог за биографију.....	163
Никола Мијатов ПРВИ КОРАЦИ СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ СПОРТА У РАСИНСКОМ ОКРУГУ 1945–1949.	193
Љубиша Васиљевић НАЛАЗИ АНТИЧКОГ НОВЦА ПОРЕД ЛЕКОВИТИХ ИЗВОРА У ШИРОЈ ОКОЛИНИ КРУШЕВЦА.....	205
Јелена С. Стојковић КОНЗЕРВАТОРСКО-РЕСТАУРАТОРСКИ ТРЕТМАН КОПИЈЕ ФРЕСКЕ ВЕГЕТАТИВНИ ОРНАМЕНТ.....	215
Димитрије Воротовић КОНЗЕРВАЦИЈА ФИШЕКЛИЈА И МАЗАЛИЦА ИЗ ИСТОРИЈСКЕ ЗБИРКЕ НАРОДНОГ МУЗЕЈА КРУШЕВАЦ.....	225
Јована Стојковић ГРЊЧАРСТВО ИЗ ЕТНОЛОШКЕ ЗБИРКЕ ЗАВИЧАЈНОГ МУЗЕЈА ЖУПЕ.....	235
Патрик Доналд Рејфилд У ПОТРАЗИ ЗА ЧЕХОВЉЕВОМ ЂЕРКОМ.....	283

ИЗБОРНЕ БОРБЕ ЗА КОНСТИТУАНТУ У ОКРУГУ КРУШЕВАЧКОМ 1920. ГОДИНЕ¹

АПСТРАКТ: Ојштински избори у августу 1920. године показали су утицај и снагу политичких партија на локалном нивоу у целој земљи. Избори за југословенску Конституанту (Уставотворну скупштину) били су расписани за 20. новембар 1920. године и требало је да покажу распоред и јачину политичких партија на државном нивоу. У том смислу у раду ће бити разматрана борба политичких партија у округу Крушевачком за улазак у Конституанту новоосноване југословенске државе. У Крушевачком округу деловале су: стара србијанска политичка партија, попу Нарodne радикалне странке, и нове југословенске странке, попу Југословенске демократске странке и Комунистичке партије Југославије. Раг је настао на основу извора похрањених у Архиву Југославије, штампе, релевантне литературе и периодике.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Крушевачки округ, Жупа, политичке партије, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, избори 1920. године, Конституанта, југословенска држава

Једна од директних последица Првог светског рата била је стварање југословенске монархије Карађорђевића свечаним проглашењем уједињења југословенских народа 1. децембра 1920. године у кући Крсмановића у Београду. Након проглашења уједињења уследило је организовање и учвршћивање државе на спољнополитичком и унутрашњем политичком плану. Неповољна спољнополитичка ситуација у окружењу оставила је последице и на унутрашњи политички живот тек основаног српско-хрватско-словеначког краљевства. О тежини и сложености ситуације и околности у којима се наша југословенска држава сведочи и чињеница да је српска војска, један од главних фактора југословенског уједињења, у прво време заједничког југословенског државног живота вршила и цивилне дужности. Била је један од кључних ослонаца одржања нове државе у новим, врло неповољним околностима.²

¹ Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години бр. 451-03-47/2023-01/200016 од 3. 2. 2023.

² Миле Бјелајац, *Војска Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918–1921*, Београд 1988.

Иако је у прво време војска имала првенство у организовању унутрашњег живота нове Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, југословенско руководство предвођено србијанским политичким врхом тежило је да у што краћем периоду омогући, између осталог, услове за функционисање парламентарне демократије у политичком животу државе, предвиђене Крфском декларацијом из 1917. године. У циљу бржег успостављања реда и сигурности, у држави је образована прва влада Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 20. децембра 1918. године, на челу са Стојаном Протићем, једним од првака предратне Народне радикалне странке Краљевине Србије. Био је то коалициони кабинет, састављен од представника важнијих политичких странака у земљи.³

Провизорни парламентарни живот почео је 1. марта 1919. године, а представништво се састојало од посланика некадашње Народне скупштине Краљевине Србије, као и представника историјских области које су ушле у нову државу (Словенија, Хрватска с Ријеком и Међумурјем, Истра, Војводина, Далмација, Црна Гора, Босна и Херцеговина).⁴ Новообразовано Привремено народно представништво имало је задатак да створи услове за састанак југословенске Конституанте, која је требало да донесе Устав нове државе. Иако је регент Александар Карађорђевић инсистирао, полазећи од одредаба Крфске декларације, да Конституанта није могла одлучивати о облику државног уређења, у новој држави било је политичких снага које су другачије мислиле – на пример, међу Хрватима се назирао покрет са захтевима за формирањем југословенске републике. Ни међу Србима нису били јединствени у погледу будућег облика државног уређења. Комунистичка идеја, која се у свом бољшевичком облику ширила више силом него милом тих година, додатно је усложњавала политичку ситуацију младе југословенске државе.⁵ У жељи да, после скоро две године консолидовања државе и стварања нових/старих странака, стекне јаснију слику о политичким односима и снази партија на терену, друга влада Стојана Протића је 11. маја расписала „у границама раније Краљевине Србије и окупационих округа Беранском, Бијелопољском, Метохијском и Пљеваљском“ општинске изборе за 22. август 1920. године. Општински избори, које је спровела прва влада Миленка Веснића, у суштини су били одмеравање снага за предстојеће изборе за југословенску Конституанту, чије је сазивање већ у пролеће 1920. године било најављено за новембар или децембар исте године.

³ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije*, knj. 1, Beograd, 1988, 87–91.

⁴ Neda Engelsfeld, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo*, Zagreb 1989, 5, 99–103.

⁵ Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, Beograd 1979, 36–60; B. Petranović, *n. d.*, 98–111.

Гласањем „тајно и куглицама, а на основу општег права гласа“ бирани су председници општина, кметови и одборници у општинама које су чиниле једно или више места.⁶ Савременици су приметили да су општински избори „на територији предратне Србије“ показали да је однос снага између радикала и демократа остао „углавном исти“ као пређе између радикала и самосталних радикала, уколико им нису одузели позиције Земљорадничка странка и комунисти, или, зависно од локалних прилика, „неутрални, напредњаци и либерали“ или пак споразумне листе радикалско-демократске, гдешто и листа српских републиканаца предвођених Јашом Продановићем⁷ и Љубом Стојановићем.⁸ Уочено је да је, следујући локалним интересима и споразумима, на територији предратне Србије било „свакојаким комбинација“, без обзира на партијске подвојености.⁹

Изборна борба за општинске изборе унеколико је, као и резултати избора, назначила каква ће бити ситуација на предстојећим изборима за Конституанту. Тако је уочи одржавања општинских избора дошло до неколико препирки, размирица и немилих ситуација између учесника политичког живота, углавном између радикала и демократа на територији „предратне Србије“, чега није био поштеђен ни округ Крушевачки, а што није прошло без уплитања виших инстанци управне власти југословенске краљевине. Између осталих, у Трстенику је „око 15. августа“ у кафани „Таково“ власника Драгомира Миленковића, иначе радикала, дошло до сукоба између локалног радикалног првака Ранка Обрадовића, народног посланика Привременог народног представништва (ПНП),

⁶ Архив Југославије (АЈ), фонд Министарство унутрашњих дела (МУД), 14–5–18.

⁷ Јаков Јаша Продановић (1867–1948), публициста, политичар и књижевни критичар, пореклом из околине Крагујевца. Био је један од републикански оријентисаних првака Самосталне радикалне странке и уређивао партијски лист „Одјек“ од 1903. до 1912. године. Уређивао је и сарађивао у *Српском књижевном гласнику*, *Делу*, *Гласнику професорској групи* и многим другим политичким и књижевним часописима и листовима. Био је народни посланик и министар у Краљевини Србији. У југословенској држави упорно се залагао за федеративно републиканско државно уређење, чије остварење је дочекао 1945. године (*Споменица Јаше М. Продановића*, Београд 1958).

⁸ Љубомир Љуба Стојановић (1860–1930), филолог, политичар и историчар, пореклом из Ужица, један од оснивача и вођа Самосталне радикалне странке. Неколико пута био је народни посланик и министар у Краљевини Србији, 1905–1906. године и министар-председник краљевске владе. У југословенској држави са Јашом Продановићем и Јованом Жујовићем основао је Југословенску републиканску странку и борио се за успостављање републиканског облика државног уређења. Својеврсни „цензор јавних нарава“, како га се касније сећао савременик Милан Грол, био је чувен са своје принципијелности, моралног аскетизма и самопрегора у политичком и јавном животу Краљевине Србије и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца/Југославије (Милан Грол, *Из историје Србије. Ушисци и сећања о времену и људима*, Београд 1939; Милан Јовановић Стојимировић, *Поретци према живим моделима*, Нови Сад 1998; Мира Радојевић, „Љубомир Стојановић у Првом светском рату“, *Историја 20. века*, br. 2, (2000), 9–29).

⁹ „Јучерашњи избори“, *Полишка*, 24. август 1920, 1.

и демократе Владе Костића, бившег начелника среза Трстеничког. Ранко Обрадовић је поводом сукоба поднео интерпелацију у скупштини тврдећи да је Костић дошао у Трстеник да агитује и утиче на опредељење бирача – да се „меша у општинске изборе и јавно у кафани пред светом као орган власти грди радикале, кад постоји наређење да се полицијски чиновници не смију мешати у изборе“, те је тражио од Министарства унутрашњих дела, надлежног у случају трстеничког демократе, да испита ствар.¹⁰

Министарство унутрашњих дела је почетком септембра повело истрагу преко подручних органа, наредивши да начелство округа Крушевачког хитно испита наведене тврдње радикалног народног посланика, што беше и учињено. Крушевачко начелство је од среског начелства Трстеничког затражило да се спроведе истрага и утврди шта се десило у кафани „Таково“. Срески начелник Милан Живанчевић је друге недеље септембра истрагу спровео саслушавањем неколико сведока непријатног догађаја. Сведочили су Љубица Милосављевић, жена свештеника Мијаила Милосављевића из Велуће, Милентије Здравковић, тежак из Црнишаве, Драгомир Миленковић, кафеџија, и Матеја Васиљевић, келнер из Трстеника. Пошто је саслушао сведоке, срески начелник Милан Живанчевић је закључио да је Влада Костић, бивши начелник истог среза, у Трстенику боравио „због своје породице – жене и двоје деце – који сад живе овди. Никакву агитацију није вршио ни у чију корист, из разлога што је имао своје домаће тешкоће, а и стога што овди у Трстенику нису вределе ничије агитације, а ван Трстеника није нигде ишао, сем у Врњце – у бању“.¹¹ Пред изборе општинских часника у кафани „Таково“ Влада Костић и Ранко Обрадовић су, у присуству наведених сведока, среског начелника и другог народа, водили разговор „онако преко астала, о изборима“. Испрва су се задиркивали узајамно, шалећи се ко ће у држави добити већину на изборима, демократи или радикали. Штогод су дубље улазили у разговор, падале су све оштрије речи с обе стране, а присутни гости, и радикали и демократе, су додатно повећавали ларму, те су сељаци који су у међувремену улазили у кафану, исту одмах напуштали, клонећи се могућег нереда. Истовремено су одређени појединци варошани упадали у кафану и, као по нечијем наговору, добацивали разне речи Обрадовићу, и затим одмах излазили вани. Срески начелник Живанчевић тада је интервенисао и почео да избацује и брани улазак таквим гостима, али га је Обрадовић умолио да „пусти нек говори шта ко хоће“, а при изласку је

¹⁰ АЈ, МУД, 14–4–12. Да не би са положаја које заузимају утицали на политичка опредељења и изборну борбу, државним чиновницима је у југословенској монархији било ускраћено изборно право, изузев министрима и професорима Правног факултета (В. Gligorijević, *n. d.*, 71).

¹¹ АЈ, МУД, 14–4–12.

рекао да ће поводом целе ситуације интерпелирати министра унутрашњих дела.¹²

Пошто је добило извештаје са терена о наведеном догађају, Министарство унутрашњих дела је 20. септембра обавестило Ранка Обрадовића да је званичном истрагом утврђено, да се Костић није мешао у општинске изборе нити је, „силом свог положаја, утицао на слободно опредељивање грађана“.¹³

Иако државни чиновници, агитацијом су били захваћени и просветни радници, те су неретко утицали на ток, развој и резултат борби у политичком животу југословенске краљевине. Већ у току агитације за општинске изборе 1920. године на територији „предратне“ Србије, из среза Ражањског су се жалили поједини грађани министру унутрашњих дела да су среске власти током агитације радиле „своје“ и нису хтеле људима „ни правду прописану законом да додељују“, а у тој изборној борби су се нарочито истицали „просветни радници – учитељи“. Жалиоци су тврдили да су се учитељи највише одали „политичкој агитацији“, те да среске власти нису хтеле људима правилно пресуђивати у споровима упркос чињеници да су странке у споровима законски биле исправне.¹⁴ Није познато шта је министар урадио по овим оптужбама у срезу Ражањском округа Крушевачког, али је несумњиво да су у наступајућим политичким обрачунима не малу улогу имали и просветни радници, што није био специфично србијански случај, већ је био врло присутан широм целе југословенске државне територије. Појава је логична, пошто су учитељи били најближа интелигенција по селима и варошима, са којом се у првој инстанци јавних служби, већина необразованог и неписменог становништва југословенске монархије сусрета-ла и општила. Утицај који су учитељи могли имати на политичко опредељење бирача није био занемарљив, због чега су они у потоњим годинама југословенског парламентаризма током изборних борби и избора често размештани, смењивани или протеривани у различите делове државе врло често по казни или пак награди, због огрешења/постигнућа у политичкој борби за партију која би одлазила са власти, или пак на исту долазила. Такође, уочава се да је један добар део учитељског кадра био комунистички опредељен.

На општинским изборима августа 1920. године радикали Николе Пашића¹⁵ однели су победу у округу Крушевачком и оставили иза

¹² Исто.

¹³ Исто.

¹⁴ АЈ, МУД, 14–4–665.

¹⁵ Никола Пашић (1845–1926), српски и југословенски политичар и државник, најистакнутији вођа Народне радикалне странке у Краљевини Србији и Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Више пута је био министар-председник у Краљевини Србији и Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, те био на челу српске владе током Првог светског рата (Ђорђе Станковић, *Никола Пашић и Хрвати (1918–1923)*, Београд 1995).

себе демократе Љубе Давидовића.¹⁶ У самој вароши Крушевац „радикалски кандидат г. Анта Стевановић победио демократе и социјалисте, живела здрава свест Крушевљана“ ликовали су радикали не без разлога, будући да су већину вароши у границама „предратне“ Србије добили комунисти, укључујући ту и Београд, престоницу југословенске државе, чиме је озбиљно била пољуљана и радикалска политика.¹⁷ Када су у питању вароши у округу, демократе су успеле да добију Трстеник и Александровац,¹⁸ док су радикали победили поред Крушевца, још у Брусу и Ражњу.¹⁹ Демократе су тврдиле да је Крушевац, „који је у осетној јачини демократски“, претрпео као такав неуспех због поцепаности, чиме су се највише користили радикали.²⁰ Међутим, због неправилности приликом изборног поступка поновљени су општински избори у Крушевцу 17. октобра 1920. године, и опет су радикали тријумфовали.²¹ Гледано по „сеоским“ општинама, демократе су освојиле 27, радикали 49, неутрални 11, либерали 2, споразум демократско-радикалски 1, „накнадни избор“ 1 и комунисти 1.²² Демократе су добиле већину општина у срезovima Трстеничком и Жупском, док су ради-

¹⁶ Љубомир Давидовић (1863–1940), пореклом са Космаја, због своје честитости и поштења у јавном животу Србије и Југославије од савременика назван чика-Љуба, заузео је једно од најистакнутијих места у политичкој историји Србије и Срба прве половине 20. века. Завршио је Филозофски факултет Велике школе у Београду. У политички живот Краљевине Србије је активно ступио почетком деведесетих година 19. века као присталица Народне радикалне странке Николе Пашића. Врло брзо постао је један од њених млађих вођа. Он, Љубомир Живковић, Милан Марковић, Јован Жујовић, Љубомир Стојановић, Јаков Јаша Продановић предводили су део радикала противан фузији њихове странке са Напредном странком 1902, када су се отцепили од Главног Одбора и формирали нову Самосталну радикалну странку. На наредним парламентарним изборима новообразована странка постала је најјача партија у Краљевини Србији после Народне радикалне странке. Већина радикала републикански оријентисаних придружило се новој странци, што није значило да је она постала републиканска. Љубомир Давидовић наследио је Љубомира Стојановића на челу Самосталне радикалне странке 1912, да би од 1919. године предводио новостворену Југословенску демократску странку, једну од најјачих политичких партија у Краљевини Југославији. Југословенска демократска странка изјаснила се за монархијски облик владавине зарад учвршћења југословенске државе. Неколико пута био је посланик и председник Народне скупштине, министар и председник Владе, председник Београдске општине (*Сјоменица Љубомира М. Давидовића*, Београд 1940; Драгољуб Јовановић, *Медаљони*, књ. III, Београд 2008, 87–92; Небојша А. Поповић, „Љубомир М. Давидовић – увод у биографију“, *Историја 20. века*, бр. 2, (2009), 37–52; Мира Радојевић, *Научник и политичка. Политичка биографија Божидара В. Марковића (1874–1946)*, Београд 2007, 53, 55, 124–127, 213–221, 294–295, 326–328, 331–332, 343–346, 352–353).

¹⁷ „Општински избори у Србији“, *Самоуправа*, 24. август 1920, 1; „Резултати општинских избора“, *Самоуправа*, 25. август 1920, 1.

¹⁸ „Са биралишта“, *Демократија*, 1. септембар 1920, 1.

¹⁹ „Варошки избори“, *Политика*, 29. август 1920, 1

²⁰ „Са биралишта“, *Демократија*, 1. септембар 1920, 1.

²¹ „Поновни општински избори“, *Самоуправа*, 19. октобар 1920, 2.

²² „Резултат избора“, *Политика*, 25. август 1920, 2.

кали тријумфовали у Копаоничком, Ражањском и Расинском. Резултати су неретко били тесни, па су, на пример, у Расинском срезу радикали имали 18, а демократе 17 општина.²³ Савез земљорадника и Југословенска републиканска странка нису добили ниједну општину.²⁴ Успех комуниста на изборима, нарочито по варошима – добили су и Београд, где су истина врло брзо суспендовани од стране Милорада Драшковића,²⁵ министра унутрашњих дела – многе је непријатно изненадио, и објашњавао је од стране савременика „колико њиховом организацијом, толико неслогом и неактивношћу странака које би иначе имале надмоћну већину“. За радикале пак, било је јасно да им је „сан о пет шестина одавно минуо“, у чему су посебно ликовале демократе, које нису оствариле лош изборни резултат, али је и њихов леп успех потамнила комунистичка победа у већини вароши. Напоследку, и неучествовање гласача у јавном животу оставило је последице на резултате избора, поготово на изванредан комунистички успех, те су демократе прозвали апстиненте да су били „саучесници“ у чињеници да су комунисти могли „ма где однети победу, јер својим ћутањем гласају за њих“.²⁶

* * *

Један од најважнијих задатака Привременог народног представништва било је доношење закона на основу којих је требало да се спроведу избори за Уставотворну скупштину. Узимајући у обзир изборно законодавство и парламентарну праксу Краљевине Србије, која је у парламентаризму предњачила у односу на друге делове нове државе, Привремено народно представништво је 7. септембра 1920. године донело Закон о избору народних посланика за Уставотворну скупштину.

²³ „Са биралишта“, *Демократија*, 1. септембар 1920, 1.

²⁴ „Резултат избора“, *Полиџика*, 26. август 1920, 2.

²⁵ Милорад Драшковић (1873–1921), пореклом са Рудника, правник, привредник и политичар. Поред правне науке озбиљно се бавио привредним питањима, због којих је боравио у Француској неколико година. Основао је савремен млекарник у Годомину код Смедерева, од 1908. године био је на челу Извозне банке и утицао на, за Србију, повољан исход царинског рата с Аустроугарском. Активно се бавио политиком као члан Самосталне радикалне странке (основане 1902. године) и постао један од њених првака. Више пута био је министар у владама Краљевине Србије и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Као министар унутрашњих дела донео је „Обзнану“ 1920. године, документ којим је забрањено деловање Комунистичке партије Југославије, што га је коштало живота – убијен је од комуниста у Делницама 1921 (*Споменица Милорада Драшковића*, Београд 1921; Мира Радојевић, „Милорад Драшковић и Милан Грол“, *Југословенски историјски часопис*, година XXX, бр. 1, (1997), 223–237; Иста, „Милорад Драшковић у Првом светском рату“, *Наша прошлост*, бр. 11, (2010), 9–29; Иста, *Научник и џолиџика. Полиџичка биографија Божидара В. Марковића (1874–1946)*, 118–119).

²⁶ „Осврт на општинске изборе“, *Демократија*, 12. септембар 1920, 1.

У дебати приликом доношења изборног закона владини представници су га хвалили као узор „демократске либералности“, док су га опозиционе групе критиковале као израз „крајње реакције“.²⁷

„Желели смо само показати“, писао је поводом потребе примене сразмерног представништва Михаило Илић, правник и један од првака Југословенске републиканске странке у то време, „да тиме што онемогућава мањини да приграби право већине и што помаже политичко уздизање народа, сразмерно представништво је у сагласности са демократијом. Његови противници су, дакле, самим тим и противници демократије, а у њиховим редовима се налазе све монархистичке партије заступљене у приврем. нар. представништву. Јер и кад приме сразмерно представништво као принцип, оне га у примени на разне начине изигравају и изопачавају“.²⁸ Слободан Јовановић, један од водећих правничких ауторитета онога доба, је у својој анализи правног положаја југословенске државе, иако нигде изрично није констатовао, брижљиво употребљавао реч „Држава СХС“, а не „Краљевство, ни Краљевина СХС“. Тврдио је да је југословенска држава била привремено регенство, те да је тек будућа Уставотворна Скупштина имала да одлучи о облику владавине. Недвосмислено је сугерисао да је Конституанта била потпуно суверена, и да у том смислу ни регент Александар Карађорђевић није био правни владалац, већ фактички вршилац краљевске власти. Одлуке суверене Конституанте нису подлегале, према тумачењу Слободана Јовановића санкцији регента Александра ни његовог оца краља Петра Карађорђевића. Оног момента када је Конституанта дошла Устав, врховна државна власт постајала је правно организована.²⁹

Због честих министарских криза Привремено народно представништво није много радило, али је ипак успело да обави потребне радње за избор народних посланика у Конституанту.³⁰ За израду изборног закона као образац је послужио изборни закон Краљевине Србије, иако је већ знатно било одступљено од пропорционалног система: количник није давао одједном сав број посланика, а број гласова кандидатских листа оних политичких странака које нису достигле количник, придавао се листи са највећим бројем гласова.³¹ И неке друге одредбе изборног закона ишле су у прилог великим грађанским странкама, на штету мањих странака. У питању је био бирачки домицил (у бирачки списак могла су се уписати само лица која су најмање шест месеци

²⁷ Момчило Павловић, Мира Ниношевић, Верољуб Трајковић, *Изборне борбе у лесковачком крају 1919–1939*, књ. I, Лесковац 1997, 58–59.

²⁸ Михаило Илић, „За сразмерно представништво II“, *Република*, 1. јул 1920, 2.

²⁹ „Г. С. Јовановић о нашој држави“, *Република*, 13. октобар 1920, 2.

³⁰ В. Gligoriјевић, *n. d.*, 63–65.

³¹ Никола Станаревић, *Југословенска републиканска странка I (оснивање странке и њен рад до 1941)*, 63, рукопис похрањен у Архиву Српске академије наука и уметности, 14.329; В. Gligoriјевић, *n. d.*, 71–72.

била настањена у својој општини), затим уредба о забрани гласања грађанима који су добијали сиротињску опскрбу из јавних и општинских средстава, или они који су уопште били на терету јавне помоћи, као и забрана гласања лицима под старатељством. Тако је привилегисана најјача странка, у ондашњим околностима Радикална и друге веће партије, а онемогућаване мање, попут Југословенске републиканске странке. Одредба да на кандидатској листи буде истакнут и кандидат са нарочитим условима (факултетском спремом) такође је била повољна за „грађанске“ странке. Иста уредба неповољно је утицала на примену пропорционалног изборног система: дешавало се да најјаче странке добију квалификоване посланике изабране гласовима мањих странака.³²

* * *

Административна подела Краљевине Србије задржана је и у југословенској монархији у прво време њеног постојања.³³ Азбучни спискови бирача су се крајем септембра већ увелико довршавали по општинама југословенске монархије, а поједини листови су опажали да су у уписивању нових гласача најревноснији били комунисти. Напоредо са уписима гласача у бирачке спискове и оверавањем истих у судовима да би били ваљани приликом избора, партијски главни одбори су сређивали програме и пароле за изборну борбу („агитацију“).³⁴ Изборе за Конституанту спроводила је друга влада Миленка Веснића (август 1920–јануар 1921. године), чији је министар унутрашњих дела био Милорад Драшковић, задужен за правилно спровођење изборног процеса на терену. Према одредбама Државног Одбора број посланика по окрузима је тачно утврђен 15. септембра 1920. године. У Крушевачком, шестом по реду изборном округу, 167.000 гласача бирало је 6 посланика, од чега 5 са „општим условима“ и 1 квалификованог.³⁵ Округ се састојао од пет срезова: Трстеничког – седиште Трстеник, Жупског – седиште Александровац, Копачичког – седиште Брус, Расинског – седиште у Крушевцу и Ражањског са седиштем у Ражњу.³⁶

³² В. Gligorijević, *n. d.*, 71–73.

³³ Момчило Исић је у истраживањима територијално-административних и статусних промена Србије од 1912. до 2006, побројао за Краљевину Србију и Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца/Југославију управне округе и срезове на које је била издељена Србија за период 1912–1922. године. Нажалост, није навео њихова управна седишта, што би увелико олакшало истраживање историје и географије српског и околних народа генерацијама историчара и географа (Момчило Исић, „Од Србије до Србије“, *Зборник радова Срби и Југославија. Држава, друштво, политика*, уредник Момчило Исић, Београд 2007, 16–17).

³⁴ „Пред изборе“, *Политика*, 22. септембар 1920, 3; „Гласачки спискови“, *Политика*, 8. октобар 1920, 3.

³⁵ АЈ, МУД, 14–6–21; „Састав Конституанте“, *Политика*, 16. септембар 1920, 3.

³⁶ АЈ, МУД, 14–6–21.

Партије Југословенска демократска, Народна радикална, Селачка/Земљорадничка и Комунистичка, припремале су кандидатске листе и учествовале у изборној борби у округу Крушевачком од тренутка када су расписани избори за Конституанту законом од 7. септембра 1920. године. Поред наведених партија појавиле су се и одређене грађанске и дисидентске групе (на пример Народна странка или тзв. Рибарчева група³⁷), „неутрални“ или пак „споразумни“ радикали и демократе, које су такође подносиле суду на потврду кандидатске листе и учествовале на изборима у неким општинама округа Крушевачког.³⁸ Политичке партије водиле су борбу углавном преко летака, новина и одржавањем конференција и општинских, среских и окружних зборована на терену, где су се могли чути гласови противничких странака, ако би се, наравно, њихове присталице појавиле и присуствовале. На зборовима су утврђиване кандидатске листе или пак месни одбори уколико у одређеном крају нису постојали.

Распре и сукоби између радикала и демократа уочене за општинских избора, продужили су се и наставили и током предизборне агитације за избор народних представника за Конститутанту, показујући сву сложеност политичке борбе у ондашњој Србији и нивое које је прожимала не само у политичком, већ и у свакодневном животу грађана. Већ помињани радикалски народни посланик Ранко Обрадовић је у срезу Трстеничком, док се честито нису ни смирили духови од општинских избора у августу, поднео још једну интерпелацију на министра унутрашњих дела 6. септембра, оптужујући Младена Младеновића, писара среза Трстеничког, да се није опходио „како доликује“ на радном месту. Младеновић је, према тврдњи Обрадовића, у канцеларији јавно пред практикантима најпогрднијим речима говорио о Николи Пашићу и Стојану Протићу, да би после општинских избора позвао у среску канцеларију Вукоја Петровића, новоизабраног радикалског председника општине Јасиковачке, и тражио да изјави припадност Демократској странци. Пошто је Вукоје одбио, Младеновић га је спровео код среског начелника Живанчевића и опет тражио да пред капетаном оповргне да је радикал, што је председник јасиковачки опет одбио. Живанчевић је затим, очигледно саблажњен поступком свог писара, опомену истога да сличне ствари више не подузима, у супротном му је запретио тужбом суду и надлежној инстанци.³⁹

³⁷ Стојан Д. Рибарац (1855–1922), пореклом из Свилајнца, округ Моравски (Ћупријски). Завршио је Правни факултет у Београду. Био је један од првака Либералне странке, изазвао у њој расцеп 1903. године, те потом био шеф реорганизоване Либералне партије (тзв. Националне странке). У периоду 1918–1920. године био је неколико пута министар.

³⁸ АЈ, МУД, 14–6–21.

³⁹ АЈ, МУД, 14–6–21.

Поступци Ранка Обрадовића доспели су и на прву страну *Демокрашије*, главног органа Демократске странке. Орган демократа га је директно оптужио да је вршио малверзације на општинским изборима 22. августа. Драгосав Думановић, демократски првак из Станишинаца среза Трстеничког, навео је неколико примера у допису *Демокрашији*, у којима је оцрнио политичку делатност Ранка Обрадовића. Тако, у општини Стопањској среза Трстеничког у изборној борби учествовали су између осталих ратник Милутин Ивановић и „један препредени ћата, Ранков друг и штићеник“. Ћата беше „наукао“ демократску маску и врбовао демократске бираче, док је истовремено у потаји „шуровао“ са Ранком Обрадовићем. Међутим, ратник је на општинским изборима победио, али је Ранко свеједно тражио „мало радикалске изјавице“. Ратник га је одмерио „од главе до пета“ и „стукнуо“ назад говорећи: „Стани, док пречистимо солунски сарафлук и лажно уверење, којим си сина из рова извукао, док смо се ми за тебе и њега крвавили“. „Витла Ранко од општине до општине; гојазан трбух се тресе, а образи светле као пуна месечина“, али му залагање није уродило плодом – у срезу Трстеничком од 20 општина свега су две добили радикали. Незадовољан и огорчен, Ранко Обрадовић је, наводно, јавно претио како ће поцепати демократе и бар тако им дохакати. „Радикали тако и раде“, писао је Драгосав Думановић у допису, „сеју раздор и неповерење и мисле ту им је једини спас. Учитеља Драгољуба Тодоровића сликају као непоштена, Добросава Думановића као тајног присталицу и агитатора ‚сељачке слоге‘. Висока свест демократских првака и ономадашња трстеничка конференције им је“, међутим „показала, да с Трстеничком не могу рачунати: он познаје своје прваке. Ту је радикалима већ отпевана ‚Вечнаја памјат‘. А редом ће и у другим срезовима овога округа“ самоуверено је закључио демократски првак из Станишинаца.⁴⁰ Учитељ Драгољуб Тодоровић био је ускоро на „сјајно посећеном“ демократском збору кандидован за народног посланика за срез Трстенички.⁴¹

Изборна борба није, међутим, увек била праћена сукобима или запаљивим ситуацијама. Врло често су зборови и конференције странака које су учествовале у политичкој борби били уредно одржани, без инцидената и галаме. Тако су за општину Врњачку демократе организовале врло успешан збор, који је протекао у најбољем реду, иако је било присутно пуно света.⁴² Попут демократа, у срезу Копаоничком радикали су на „одлично посећеном“ збору, без испада и трзавица са

⁴⁰ Драгосав Думановић, „Изборне сличице из среза Трстеничког (посвећено Државном Савету)“, *Демокрашија*, 29. септембар 1920, 1.

⁴¹ „Изборно кретање. Кандидација у ср. Трстеничком“, *Демокрашија*, 10. новембар 1920, 1.

⁴² „Партијски живот. Збор Демократске странке у Врњачкој бањи“, *Демокрашија*, 5. октобар 1920, 2.

било ким, једногласно кандидовали за народног посланика Божицара Јеличића, индустријалца из Бруса.⁴³ Странке су умеле и да организују у једном месту истовремено зборове, па су тако у Ражњу 1. новембра били одржани зборови Демократске и Радикалне странке. Према извештају *Демокраишије*, збор демократа био је „одлично посећен“ и једногласно је за кандидата примљен Чеда Жарковић, док је „збор радикалски тотално пропао“.⁴⁴ Инцидентата није било, иако су политички противници конферисали једни наспрам других.

Милорад Драшковић, министар унутрашњих дела је, имајући у виду управо резултате општинских избора по варошима и градовима (комунистичку победу), те чињеницу да се духови такорећи нису били ни смирили, а већ су били расписани избори за Конститутанту у септембру, издао распис на управне власти почетком новембра. Министар је опазио, о чему је већ био скренуо пажњу министарском савету Миленка Веснића, да је изборна борба већ улазила у највећи „напон и жустрину“, а гдешто је долазило до појава које су претиле да наруше демократски парламентарни изборни поступак. Ток изборних припрема обећавао је да остане „нормалан“ под условом, истакао је Милорад Драшковић, да се одмах и одлучно стане на пут „нездоровој и заблудној акцији“ извесних елемената, који су желели да изборе за Конститутанту употребе у циљу „сасвим супротном Конститутанту“. Посао избора посланика за Конститутанту имао је да се обави у реду и слободи, што је обоје требало гарантовати свом снагом државе. Министар је опазио да су на више места представници власти остали пасивни посматрачи забрањене антидржавне акције, „сматрајући ваљда да је у изборној борби“ било слободно све, па и таква акција. Међутим, таква акција била је забрањена законом, док су истовремено избори били наређени законом и „за законом одређени циљ“. Од стране народа изабрани посланици требало је да се на Уставотворној скупштини изјасне о „унутрашњем уређењу државе путем Устава, а утолико је слобода избора неограничена“. У свим случајевима, под свим приликама држава, њена целина и чин народног уједињења остајали су изван дискусије. Држава је, према томе, била неприкосновена, те се никоме није смело допустити да о њој шири сумње и неверицу, или да „дражи“ на међусобну мржњу и сеје неповерење међу областима и „племенима“. Милорад Драшковић захтевао је од потчињених органа да се у крајеве угрожене антидржавном пропагандом шаљу инспектори, за које је обећао да ће и лично слати – „Те инспекторе слаћу и ја“. Зборове, скупове и конференције чија би се садржина косила са његовом наредбом, требало је сместа растурити и укинути, а одговорне привести да одговарају по

⁴³ „Партијско кретање“, *Самоуправа*, 24 октобар 1920, 2.

⁴⁴ „Изборно кретање. Наша партија у Ражњу“, *Демокраишија*, 3. новембар 1920, 1.

закону. „Исто се тако“, завршавао је наредбу министар, „на тим зборовима и у тим списима не сме допустити проповедање ма каквог и ма коме насиља ради постизања успеха. Ко жели успех, нека га тражи у поверењу народа, а не у насиљу“.⁴⁵

Од средине новембра 1920. године политичке странке су биле постепено потврђиване од стране судова да су испуњавале/неиспуњавале услове за учествовање на изборима. Међу првима је кандидатску листу за округ Крушевачки поднела Народна Радикална странка, која је за носиоца листе за округ Крушевачки одредила Стојана Протића, потпредседника странке.⁴⁶ Крушевачки првостепени суд је 15. новембра потврдио радикалску кандидатску листу, на којој су се поред Стојана Протића, носиоца листе, налазили Љубомир Матић, професор из Крушевца, Александар М. Додић, земљоделац из Милутовца, Јосиф Петковић, економ из Ђићевца и Драгутин Дража Човић, земљоделац из Дашнице, док је квалификовани био Милан Симоновић, адвокат из Крушевца, а његов заменик Ђорђе Дреновац, окружни деловођа. Наредног дана суд је потврдио и комунистичку листу, на којој беху Стојан Милошевић (носилац листе), каменорезац из Крушевца, Богољуб Михајловић, кројач из Александровца, Александар Бабовић, земљоделац из Грабовца, Милорад Кркић, земљоделац из Ђићевца, и Милутин Радосављевић, тежак из Коњуха, а квалификован је био Живојин Цветковић, професор из Крушевца, чији заменик беше Никола Митровић, суплент из Свилајнца. У наредним данима суд је потврдио кандидатске листе другим партијама, па је тако 19. новембра потврдио листу Селачке слоге, на којој су били Димитрије Попадић (носилац листе), земљоделац из Глободера, Милојко Ђирић, земљоделац из Црног Кала, Михаило Костић, земљоделац из Стубла, Војислав Драшковић, земљоделац из Врњаца, и Младен Ступљанин, земљоделац из Велике Дренове, а за квалификованог је био именован Живко Петковић, професор из Крушевца и његов заменик Јарослав Чех, инжењер из Крушевца. Демократска кандидатска листа имала је за носиоца Радослава Васића, земљоделца из Ђелија, те кандидате Драгољуба Тодоровића, учитеља из Трстеника, Чедомира Марковића, трговца из Ражња, Уроша Ковачевића, земљоделца из Блажева, и Борисава Петровића, земљоделца из Горњег Злегиња, док је за квалификованог кандидован Душан Николић, а за његовог заменика Михаило Дојчиновић, обојица адвокати из Крушевца.⁴⁷

Пошто су избори обављени 28. новембра 1920. године, у округу Крушевачком од уписаних 30.438 бирача гласало је 17.898, нешто

⁴⁵ АЈ, МУД, 14–5–18.

⁴⁶ „Пред изборе“, *Полишика* 23. октобар 1920, 3.

⁴⁷ АЈ, МУД, 14–6–21.

више од половине бирачког тела (58,8%) на простору округа. Од тог броја за радикале је гласало 6.629 (добили су 3 мандата, 2 обична и 1 квалификованог), демократе 5.433 (1 мандат), сељачка слога–земљорадници 3.468 (1 мандат) и комунисти 2.390 (1 мандат).⁴⁸ У Крушевачком округу се на резултате избора жалио скупштинском верификационом одбору Светолик Здравковић, адвокат из Крушевца, при чему је истакао као неправилности да су за председнике бирачких одбора била постављена лица без законом прописаних квалификација, те да су полицијске власти агитовале за кандидате владајућих странака током изборне борбе. Пошто је одбор установио да су наводи били „неумесни и недоказани“, жалба је одбачена, а пуномоћја Милана Симоновића, Александра Таке М. Додића, Милутина М. Пешића и др Добривоја Гер. Поповића оснажио.⁴⁹

Радикална странка потврдила је своју снагу на нивоу Крушевачког округа, али је разлика у освојеним гласовима према демократима била тесна, што је била појава и на нивоу целе државе, само у корист Демократске странке, која је у парламенту након обављених избора била само један мандат предности у односу на Радикалну странку. Изборна борба и резултати избора показали су и на локалном нивоу на простору округа Крушевачког (Жупа александровачка, делови Копаоника, западног Поморавља и састава двеју Морава) сву сложеност политичког живота младе југословенске монархије Карађорђевића.

⁴⁸ АЈ, МУД, 14–6–25, 14–8–29. Лист *Полишика*, као и други партијски органи који су остали сачувани, даје унеколико другачије резултате избора, али у броју мандата не грешу, као ни архивски извори на које се овде позивамо. Пошто се на више места у архивским изворима резултати избора понављају у бројку, предност смо у раду дали њима у односу на извештај *Полишике* и осталих листова који су о резултатима избора извештавали (иако је већина новинских извештаја углавном тачна и поклапа се са архивском грађом).

⁴⁹ АЈ, Народна скупштина Краљевине Југославије (72), кутија 75. О изборима у Жупи и крушевачком округу и о Милану Симоновићу видети: Иван Брборић, „Жупски посланици у Народној скупштини Краљевине СХС-Југославије“, *Жупски зборник*, бр. 1 (2006), 87-92; Милован Секулић, „Парламентарни избори у Крушевачкој области од 1920. до 1938“, *Жупски зборник*, бр. 3, (2008), 13-17; Милан Гулић, „Милан Симоновић Таба – политичка биографија“, *Жупски зборник*, бр. 9, (2014), 51-75.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

- Архив Југославије
фонд Народна скупштина Краљевине Југославије, 72
фонд Министарство унутрашњих дела, 14
- Архив Српске академије наука и уметности
Историјска збирка, рукопис Николе Станаревића, 14.329.

Периодика

- *Демократија*, 1920.
- *Полиџика*, 1920.
- *Рејублика*, 1920.
- *Самоуправа*, 1920.

Литература

- Бјелајац Миле, *Војска Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца 1918–1921*, Београд 1988.
- Брборић Иван, „Жупски посланици у Народној скупштини Краљевине СХС-Југославије“, *Жупски зборник*, бр. 1 (2006), 87–102.
- Gligoriјевић Branislav, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, Београд 1979.
- Грол Милан, *Из иредрајине Србије. Уџисци и сећања о времену и људима*, Београд 1939.
- Гулић Милан, „Милан Симоновић Ђаба – политичка биографија“, *Жупски зборник*, бр. 9 (2014), 51–75.
- Engelsfeld Neda, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo*, Zagreb 1989.
- Исић Момчило, „Од Србије до Србије“, *Зборник радова Срби и Југославија. Држава, друштво, полиџика*, уредник Момчило Исић, Београд 2007, 16–17.
- Јовановић Драгољуб, *Мегаљони*, књ. III, Београд 2008.
- Јовановић Стојимировић Милан, *Порџреџи џрема живим моделима*, Нови Сад 1998.
- Павловић Момчило, Ниношевић Мира, Трајковић Верољуб, *Изборне борбе у лесковачком крају 1919–1939*, књ. I, Лесковац 1997.
- Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije*, књ. 1, Београд 1988.
- Поповић Небојша А., „Љубомир М. Давидовић – увод у биографију“, *Историја 20. века*, бр. 2 (2009), 37–52.
- Radojević Mira, „Ljubomir Stojanović u Prvom svetskom ratu“, *Istorija 20. veka*, br. 2 (2000), 9–29.

- Радојевић Мира, *Научник и пољопривредник. Политичка биографија Божидара В. Марковића (1874–1946)*, Београд 2007.
- Радојевић Мира, „Милорад Драшковић и Милан Грол“, *Југословенски историјски часопис*, година XXX, бр. 1 (1997), 223–237.
- Радојевић Мира, „Милорад Драшковић у Првом светском рату“, *Наша прошлост*, бр. 11 (2010) 9–29.
- Секулић Милован, „Парламентарни избори у Крушевачкој области од 1920. до 1938“, *Жупски зборник*, бр. 3 (2008), 13–40.
- *Споменица Јаше М. Продановића*, Београд 1958.
- *Споменица Љубомира М. Давидовића*, Београд 1940.
- *Споменица Милорада Драшковића*, Београд 1921.
- Станковић Ђорђе, *Никола Пашић и Хрвати (1918–1923)*, Београд 1995.

ALEKSANDAR LUKIĆ, PhD, Research Associate
Institute for Recent History of Serbia, Belgrade
alukic85@gmail.com

ELECTION FIGHTS FOR THE CONSTITUTIONAL ASSEMBLY IN KRUŠEVAC DISTRICT IN 1920

Summary

Municipal elections held in August 1920, demonstrated the influence and potential of each political party on the local level throughout the country. Elections for the “Konstituanta” (Constitutional Assembly) were announced for November 20, 1920, and they were meant to show the layout and the strength of political parties on a country level. Thus, this paper discusses the political struggle in Kruševac district for a position in the assembly of the newly established Yugoslav state. Both old, Serbian political parties (such as the People’s Radical Party) and new, Yugoslav ones (such as the Yugoslav Democratic Party and the Communist Party of Yugoslavia) were active in Kruševac district. The political competition and the results of the elections at the level of the researched district confirmed the complexity of the political life of the young Yugoslav monarchy of the Karadjordjevićs.

KEYWORDS: Kruševac district, Župa, Political Parties, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Election 1920, Constitutional Assembly, Yugoslav State